

PANEL POVODOM PROMOCIJE KNJIGE "RAT U BROJKAMA"

1. april 2011.

SONJA BISERKO: PROTIV POLITIČKIH I ISTORIJSKIH MANIPULACIJA

Pre nego što dam reč našim uvažanim panelistima rekla bih nekoliko reči o ediciji Helsinškog odbora koja se oslanjala na materijale Haškog tribunala dok su procesi još bili u toku; znači, onaj deo materijala koji je bio dostupan javnosti, a veliki deo jeste bio. Mi smo dosad objavili više od deset knjiga koje su, između ostalog, bile oslanjane na ekspertske izveštaje, na sve ono što je bilo dostupno i odobreno za javnost. Dok se čeka definitivna odluka o sudbini i pristupu arhivi, problem koji se najčešće nameće jeste kako sada koristiti materijale Tribunala koji su već u javnom domenu. Ono sa čime smo se mi susreli jeste kako identifikovati relevantno polje istraživanja; koje teme se nameću iz već dostupnog materijala Tribunala; jednom kad se tema identifikuje kako dobiti materijale od Tribunala; da li je moguće, za one izvan suda da priđu dokumentaciji bez pomoći i saveta profesionalaca koji rade u Tribunalu i konačno, koji je najbolji način da se plasiraju materijali i analize Tribunala kako bi stigle do šire publike.

Polazeći od vlastitog iskustva, iz iskustva našeg odbora, želela bih samo da iznesem nekoliko opažanja. Identifikacija relevantne teme zavisi od istraživača do istraživača, a za nas u Srbiji se postavljalo kao ključno pitanje šta Tribunal može doneti Srbiji i srbijanskom društvu, imajući u vidu da su naše elite u permanentnom poricanju u odnosu na zločine koji su počinjeni, ali i u odnosu na Haški tribunal. Kao što znate, Tribunal se uglavnom tretira kao antisrpska institucija. Sve ove činjenice čine suđenje u Hagu još važnijim, jer je srbijanskoj javnosti ogolila fakte koje se odnose na odgovornost Srbije.

Koje su to teme koje smo mi kao odbor identifikovali kao relevantne? U identificiranju nekih tema za publikacije koje su bazirale na materijalima Tribunala, odbor se odlučivao za specifične poput Vukovara ili Srebrenice, odnosno koristio materijale sa suđenja koji su se odnosili na te dve lokacije. Kako smo distribuirali te materijale - pre svega u formi knjiga. Knjige koje smo objavljivali nisu sadržale samo materijale Tribunala, one su dopunjene i materijalima iz javnih izvora kao što su mediji, knjige, tv emisije, intervju, kao i suđenja pred našim Sudom za ratne zločine, a isto tako i komentarima ili analizama. U slučaju Krajišnika napravili smo selekciju ekspertskih izveštaja koje je tužilaštvo koristilo, u knjigu o Vukovaru uključili smo i reakcije u našoj javnosti na prvu presudu, ili u slučaju Dubrovnik korišćen je medijski materijal koji je najavljivao napad na Dubrovnik. Ono što bih htela da istaknem jeste da nijedan od ovih projekata ne bi mogao da bude realizovan bez aktivne podrške i doprinosa ljudi koji su radili ili još uvek aktivno rade u Tribunalu. To se pre svega odnosi na ovaj projekat „Rat u brojkama“ koji je svojevrsna kompilacija

demografskih izveštaja na kome je radio ceo tim demografa. Posebno naglašavam doprinos dr Eve Tabo koja je uredila ovu knjigu, i čiji je doprinos bio ključan za njeno objavljivanje, ne samo u tome što je priredila nego i u fazi lobiranja za sredstva i sl. Ona je napisala i predgovor u kome objašnjava koji izveštaji su izabrani za ovu publikaciju i šta je značaj i funkcija tih izveštaja. Svi materijali sadržani u ovoj knjizi su javni već godinama i bili su predstavljeni i u sudnici u svedočenjima eksperata Eve Tabo, Helge Brunborg i Patrika Bola. Zašto smo izabrali baš ovu publikaciju? Mislim da vam je to jasno, s obzirom na to da iskustvo XX veka uči da su posle masovnih zločina neophodne brojne naučne debate o tačnom broju ljudskih gubitaka, o broju I, naravno, o metodologiji. U tom pogledu bilo je mnogo političkih i istorijskih manipulacija, jer su različite strane u konfliktu insistirale na "svojim" brojkama i procenama. Treba se samo setiti debate koja još uvek traje o demografskim gubicima u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata. Bez obzira na to što su dva izvrsna demografa, Žerjavić i Kočović došli do približno istih podataka, oni se još uvek u javnom diskursu, bar kada je reč o Srbiji, ne uzimaju u obzir niti se smatraju relevantnim; odnosno, u naučnim radovima i dalje dominiraju mitomanske teze, pre svega mislim na Jasenovac i neke druge, pa se to generiše i obnavlja iz generacije u generaciju. Mislim da je Tribunal omogućio jedinstvenu priliku za rad demografa na prikupljanju podataka i razvijanju statističkih modela koji su omogućili istraživanja. Ta nova generacija demografa bila je pionirska, trebale su se identificirati i stvarati banke podataka, kao I primenjivali statističke metode i na taj način procenjivali demografske gubitke u vreme konflikta u određenim vremenskim periodima masovnog političkog nasilja, stavljajući svoje rezultate u širi istorijski i politički kontekst.

Znači, demografske posledice ratova na teritoriji bivše Jugoslavije ostaće tema političkih i istorijskih debata još dugih niz godina. Ova knjiga je zato važna kao prvi korak u stimuliranju i plasiranju rezultata demografije, kao što je široj publici prezentirano u sudnici Tribunala. To je, takođe, pokušaj da se definiše forum za podsticanje diskusije među specijalistima o relevantnosti banke podataka i o metodologiji, odnosno kako je koristiti. Ova panel diskusija je pokušaj da se kombinuju oba pristupa, jer želimo da što više ovu temu približimo, kako široj publici tako i specijalistima. Jedan od demografa koji je radio na ovom pionirskom istraživanju danas je sa nama, on će objasniti kako su radili i šta su njihovi nalazi. Eva Tabo, nažalost, danas nije mogla doći, jer Haški tribunal nije dao dozvolu da učestvuje na ovakvoj javnoj tribini.

Dajem reč našem prvom panelisti Helgu Brunborgu, on je jedan od autora ove studije, onih koji su radili na ovim izveštajima i on će objasniti na čemu su radili i do kojih su rezultata došli.

HELGE BRUNBORG: KOLIKO JE ŽRTAVA U SREBRENICI

Zahvalan sam što sam pozvan na ovaj seminar da govorim o tome kako su demografski statistički doprineli radu Haškog tribunala u mnogim slučajevima i na mnogim suđenjima. Ja sam tamo radio oko dve godine 1997/98, s punim

radnim vremenom, zatim kao konsultant i kao stručni svedok i uglavnom se bavio slučajem Srebrenice, ali i Kosovom. Bio sam angažovan da radim na projektu koji se tiče populacije, odnosno kad je trebalo da se procene promene populacije u Bosni i Hercegovini zbog oružanih konflikta 1992-95, gde se, zbog toga što je toliko brojki bilo u optičaju kad je reč o broju mrtvih, ili raseljenih lica, ili izbeglica, ili nestalih osoba, koje su se kretale od 25.000 do 300.000. Znači, reč je o veoma velikom obimu podataka i procenjivalo se da je oko milion lica raseljeno, da ima oko 1,2 milion izbeglica. Pre ratova bilo je 4,4 miliona stanovnika, nakon konflikta ima ih oko 3,4 miliona, što ne znamo tačno jer još uvek nije izvršen popis iz političkih razloga. Mi smo kroz ovaj projekat bili u stanju da procenimo da je broj poginulih i nestalih lica tokom konflikta u Bosni oko 100.000, što je dosta manje od ovih 300.000. Eva (Tabo) se uglavnom bavila ovim procenama, imamo i imena i datume rođenja za sva poginula i nestala lica. Kad sam počeo da radim na ovome 1997. godine moj pristup od samog početka je bio da prikupljam, evoluiram i analiziram podatke o pojedincima. Glavni izvori podataka su spiskovi žrtava, mrtvih, nestalih, sahranjenih, ekshumiranih, raseljenih lica, izbeglica, populacije pre rata. Imali smo sreću da smo dobili popis iz 1991. godine za celu Bosnu, to znači da smo imali imena i datume rođenja i etničku pripadnost svih lica na dan 31. marta 1991. Takođe smo imali pristup podacima o populaciji nakon rata, ko je umro, ko je preživeo, to su uglavnom bile osobe koje su imale pravo da glasaju na izborima 1997. godine; zatim, imali smo podatke o interno raseljenim licima i izbeglicama. Kada pričamo o spiskovima pojedinaca, ono što želim da kažem jeste da treba da imamo podatke koji će sadržati imena osobe, imena oca, datuma i mesta rođenja, matičnog broja kada je on na raspolaganju, zatim mesto stanovanja, etničku pripadnost, ili vrstu ili status onoga što se desilo osobi, to jest da li je osoba umrla, ili je prijavljena da je nestala, ili je izbeglica, datum tog događaja koji je ovo prouzrokovao i naravno, vrsta; sve to po mogućnosti, u elektronskom obliku zato što ovde pričamo o hiljadama, a nekad o milionima događaja. Ukoliko to dobijemo na papiru ne možemo baš da ih iskoristimo. Takođe je važno za sve ove spiskove da se postave sledeća pitanja, i to je bila moja odgovornost na ovom projektu: u koju svrhu su uspostavljeni primarni podaci. Da li je to bilo iz statističkih ili administrativnih razloga, ko je prikupio primarne podatke, da li je to bila međunarodna organizacija ili neke domaće organizacije, kako su podaci prikupljeni, kojim postupkom, kakav je bio kvalitet ovih podataka i da li postoje dupliranja podataka. To se dešava, niko nije savršen, ponekad dolazi do grešaka i neka osoba može da bude uneta više puta u evidenciju. I takođe, da li se podaci preklapaju sa drugim izvorima.

Znači, ovo su neke osnovna pitanja koja smo postavili što se tiču pojedinaca; tako ja pravim razliku između ovih mikropodataka, to jest podataka o pojedincima i druge vrste podataka. Nakon godinu dana pošto sam počeo da radim, dobio sam zadatak da radim na tzv. projektu Srebrenica gde smo trebali da ustanovimo minimalni broj mrtvih ili nestalih osoba u vezi sa padom enklave 11. jula 1995. godine. Masakr koji se desio nazivan je najgorim masakrom u Evropi od Drugog svetskog rata i vodila se tada diskusija o tome koliki je tačan

broj poginulih. Pokušali smo da shvatimo tačan broj osoba koje su bile uključene u ovaj događaj. Glavni izvori podataka koje smo koristili su najpre bili spiskovi nestalih i mrtvih osoba koje nam je dao Međunarodni crveni krst. Nakon pada Srebrenice nekoliko hiljada ljudi je išlo kroz šume do Tuzle, neki su otišli u Potočare, gde su muškarci odvojeni od porodica, odvedeni u nepoznatom pravcu i pogubljeni. Zatim, ove porodice su vođene kroz Federaciju u Tuzlu gde je nakon prvog perioda konfuzije Međunarodni crveni krst počeo da prikuplja podatke od članova porodica nestalih osoba zato što je bilo dosta konfuzije i nisu svi znali šta se desilo sa muškarcima. Znači, ovo su glavni izvori podataka, postoji nekoliko verzija tih spiskova. Takođe, postojala je i američka organizacija lekara koji se bave ljudskim pravima koja je skupljala spiskove nestalih i mrtvih osoba i koji su učestvovali u ekshumaciji i prikupljanju podataka; recimo, o odeći koju je određena osoba nosila, tako da smo mi prikupili ove spiskove, uporedili ih, uklonili duplikate, razmotrili preklapanja itd. Zatim, imali smo i popis iz 1991. godine. Zašto je ovo važno? Zato što smo mogli da proverimo da su ljudi koji su prijavljeni kao nestali stvarne osobe, da nisu izmišljeni i nekad smo imali određenih problema, imali smo imena koja su bila gotovo ista ili su se poklapali datumi rođenja, a onda je trebalo u popisu proveriti da li su to dve različite osobe ili jedna. Na primer, blizanci, oni su rođeni istog dana, imaju iste roditelje i često su im imena slična, imaju isto prezime, tako da smo morali da proverimo u popisu da li su zaista bili blizanci, ili braća, ili ista osoba, a da su podaci malo promenjeni. Zatim, od OEBS smo dobili podatke, biračke spiskove na izborima 1997/98, gde smo opet imali puno ime, matični broj, ali ne i etničku pripadnost. Takođe je tu bilo navedeno i boravište. Zatim smo proverili da li su neke osobe koje su navedene kao nestale imale pravo glasa, to jest bile evidentirane kao glasači, jer ako to nije bio slučaj onda je tu bilo neke greške i onda su, ili lažno prijavljeni kao nestali, ili je došlo do neke greške, ili je bilo grešaka u spiskovima glasača. Neke greške se dešavaju stalno, često su nenamerne. Znači, problem koji nas je dosta namučio bilo je pisanje imena zato što, kada članovi porodice zabeleže nečije ime ono se zapiše rukom i kad se ovo prenosi na kompjuter često dolazi do grešaka; takođe, i popis iz 1991. godine je unet u računar putem optičkog skeniranja, a kada skenirate formulare koji su pisani rukom vrlo je lako površno protumačiti imena. Neki primeri koje moram da navedem se tiču toga što su nam neophodna ispravno napisana imena gde smo mogli da uporedimo različite izvore. Evo, nekih primera metoda za ispravljanje grešaka. Nekad kombinacija LJ, to jest Љ, koja je česta kombinacija bilo pročitano od strane skenera ili kompjutera kao Q. Znači, kad smo bili sigurni da je tu došlo do greške, mogli smo Q da zamenimo sa Љ. I, na primer, IĆ, veoma je uobičajeno da se prezimena završavaju na IĆ, nekad je kompjuter čitao sa ID. Ponekad imena koja su sadržala U, kao na primer MUSIĆ je kompjuter čitao kao MVSIC, tako da su to bili neke od grešaka na koje smo nailazili. Takođe smo ih ručno proveravali. Nakon što smo obavili sav osnovni posao na proveravanju podataka i ispravljanju, došli smo do toga da je i na spiskovima Crvenog krsta i američke organizacije bilo više od 5712 imena, na spisku Crvenog krsta oko 1600, na spisku američke organizacije samo 192, dolazimo do 7490 mrtvih ili nestalih

lica. Mi smo proverili ovu listu, uporedili je sa popisom, da bi videli da li ima preživelih i našli devet mogućih poklapanja i to smo oduzeli. Mislim da su dve osobe od ovih devet kasnije ekshumirane u Srebrenici. Takođe, u to vreme je Crveni krst našao još šest preživelih, ali nam nisu poverili njihov identitet tako da smo došli do ukupne brojke od 7475 mrtvih lica, nestalih, nismo znali da li su mrtvi ili nestali.

Kako su se podaci kretali, kada je reč o starosnoj dobi osob? Najviše ih je bilo od 15 do 19 i 20 do 24 godine, ali takođe i od 55 do 59 godina, bilo je samo 48 žena u ovom ukupnom broju. Što se tiče godišta nestalih osoba i ekshumiranih tela, mi smo uporedili ovo kad smo dobili spiskove; znači, broj nestalih osoba su plavi stubići, a crveni su ekshumirani, 1900 tela gde je na osnovu antropoloških metoda i provere kostiju i zuba ustanovljeno godišta mrtvih osoba i ovde vidimo poklapanja između ovih starosnih grupa. Sudije su se pozvale na ovo u jednoj od prvih presuda o Srebrenici. Kasnije smo dobili mnogo više podataka i sa tehničke strane mi smo "stopili" sva ova imena sa popisom iz 1991, i otkrili smo da se veliki broj nalazilo u Srebrenici 1991. Dakle, oni su bili živi 1991, nestali 1995, i mogli smo da procenimo na osnovu toga stopu mortalitea 1991-95. Otkrili smo da je u proseku 30 posto Muslimana koji su živeli u Srebrenici 1991, nesalo 1995. Najveću proporcija smo otkrili u grupi od 46-50 godina, gde je više od 50 odsto onih koji su bili popisani nesalo, ali takođe je dosta nestalo tinejdžera kao i osoba od 80 godina. Ovi vrhovi crvenih stubića je procentualno ono šta bi od ovoga moglo da otpadne na smrt od prirodnih uzroka zato što su ovo bile i stare osobe od kojih su neke verovatno, umrle i pre pada enklave 1995. godine, ali ne znamo koji. To su minimalne brojke. Naš prisutp je bio veoma oprezan, spiskovi su predstavljeni sudu, ne bi trebalo sumnjati u ove brojke, ovo su bile krajnje konzervativne procene. Da je ovo bilo čisto akademsko istraživanje, brojke bi verovatno bile više. Znači, u februaru 2000, otkrili smo da je bilo 7477 nestalih i umrlih i u ovo vreme samo 80 posto ovih osoba su definitivno identifikovane kao umrle, što je manje od jedan posto; u novembru 2005, ovaj broj umrlih i nestalih se povećao na 7661, i više od 2000 ovih lica je identifikovano kao mrtvo, to je 21 posto nestalih osoba identifikovano kao mrtvo. U aprilu 2002, 7905 osoba je prijavljeno kao nestalo ili umrlo i od ovih 67 posto dve trećine su identifikovane kao mrtve. Zašto se ova brojka ovoliko povećala? Delimično zato što je više osoba prijavljeno kao nestalo, ali to nije najvažniji razlog.

Koji je ukupni broj? Nikad nećemo znati konačnu brojku, ali ukupan broj može biti više od 8000, do 8100 lica. Međunarodna komisija za nestala lica je procenila da ima oko 8100 nestalih i mrtvih lica i verovatno oko 80-90 posto njih će biti identifikovano na osnovu posmrtnih ostataka. Najvažnija metoda za identifikovanje jeste ekshumacija i analiza DNK i ovo se radi tako što se poredi materijal DNK iz kostiju tela sa genetskim materijalom iz uzroka krvi datih od strane članova porodice. Ljudi su pozvani da se prijave i da daju krv za ovaj projekat. Znači, ekshumacije su dale ovaj broj osoba koje su identifikovane kao mrtve, to jest 67 posto od trenutnog broja nestalih ili umrlih lica, ovo su podaci

od pre dve godine doduše, a takođe su pronađene dodatne identifikovane mrtve osobe koji nisu bile na našem spisku, ali koje su prijavili drugi ljudi kao osobe koje su povezane sa slučajem u Srebrenici. Takođe ima tela koja ne mogu da budu identifikovana ali se nalaze u masovnim grobovima koje su povezana sa Srebrenicom. Razlog zašto ne mogu da budu identifikovani je veovatno to što ih niko nije prijavio kao nestale, jer ima primera da je nestala cela porodica, onda nije bilo nikoga da prijavi nestanak, ili da da krv. Takođe, neki ljudi su otišli iz zemlje, članovi njihovih porodica su napustili zemlju, ili iz određenih razloga ne žele da prijave određeno lice kao nestalo ili da daju krv. Znači, postoji nekoliko stotina takvih slučajeva. Tokom našeg rada na ovom projektu, pre nego što smo počeli da dajemo podatke sudu, materijal smo predstavili i za jedno deset slučajeva bilo je i određenih kritika u vezi sa ovim podacima. Na primer, za osobe na ovim spiskovima koje su umrle na mestima koja nisu povezana sa padom Srebrenice; mi smo sve te podatke odstranili pre nego što smo počeli da radimo. Odstranili smo, na primer, osobe za koje se veruje da su nestale u Drini i osobe koje su umrle pre jula 1995, i podatke o njima smo takođe, odstranili pre početka projekta, ali kasnije su ekshumirane osobe za koje svi misle da pripadaju ovoj kategoriji, iako nisu pripadale jer je bilo grešaka.

Takođe je kritikovano to što su u nekim slučajevima nedostajali datumi rođenja, jer je bilo pitanje o tome kako, na primer, članovi porodice ne mogu da znaju datum rođenja svog oca ili brata. Godinu rođenja smo imali za sve ali nismo imali pune podatke o rođenju za oko 25 posto, tako da ne smatram da je ovo validna kritika. Znači, u ovakvim haotičnim situacijama ljudi nisu imali lična dokumenta. Zatim, postojale su tvrdnje da su stotine hiljada ljudi nađene na izornoj listi za 1996, ali kako je ovaj spisak iz 1996, pravljen tako što je bio zasnovan na popisu iz 1991, u skladu sa Dejtonskim sporazumom, bilo je znači određeno da prvi izbori moraju da se zasnivaju na popisu iz 1991, tako da nije čudo što ima nestalih i mrtvih osoba na ovom spisku. Ali, kasnije smo našli devet osoba koji su bili na spisku nestalih osoba i na biračkim spiskovima, što je veoma nizak broj. Potom je bilo tvrdnji da su neke osobe umrle prirodnom smrću, to smo istražili, ali to nije bilo istina, možda je bilo reči o samo nekoliko slučajeva. Takođe, postojale su tvrdnje da su mnogi od onih koji su nestali ili umrli zapravo bili vojnici, da oko dve trećine jesu vojnici po podacima koje smo dobili od Federacije i od Republike Srpske, ali to ne znači da nisu bili pogubljeni. Takođe, postojale su tvrdnje da su oni umrli u oružanim sukobima, to jest poginuli tokom borbe. Kao što znate, kad neko pogine tokom borbe to nije ratni zločin, ali ja mogu da kažem samo da ovo nije moje polje stručnosti, ali kad nađete osobe u masovnim grobnicama gde su mnoge od tih osoba upucane u potiljak ili su im ruke vezane, ili su im povezane oči krajnje je neverovatno da su oni poginuli u borbi. Takođe, kad je ovo prvi put predstavljeno odbrana je unajmila stručnjaka demografa i ona je našla neka poklapanja, duplikate u spisku nestalih i mrtvih i ona je bila u pravu, zaista je našla neke duplirane podatke. Mi smo proverili naše spiskove i otkrili da smo i mi to uočili, ali smo zaboravili da ih izbrišemo, što jeste previd; jer, ako imate podatke gde bi mogli da budu duplirani, a da se malo razlikuju imena i datum

rođenja tih osoba morate da odlučite da li da ih izbrišete ili ne. Ali opet, reč je o nekoliko slučajeva koji veoma malo utiču na ovu brojku od 8000. Takođe smo kritikovani da nismo koristili sve raspoložive izvore podataka, ali u istraživanju ne koristite izvore podataka za koje smatrate da nisu relevantni ili nisu pouzdani, i pitali su nas zašto niste nakon rata izvršili popis. Popis još nije izvršen iz političkih razloga i ja sam prilično sumnjičav u vezi sa tim šta bi moglo da se postigne ovim popisom. Ako su ljudi prisutni na popisu 1991, ali ih nema na popisu posle rata, to ne znači da su ubijeni, mogli su da emigriraju ili umru prirodnom smrću, tako da nije pouzdano da bismo išta postigli. Takođe, postojale su tvrdnje da metodologija nije bila naučna, ali ovo je veoma veoma poznata metodologija, metodologija povezivanja podataka. Znači to je krajnje poznata metodološka i statistička metoda.

Dakle, na suđenju Radislavu Krstiću prvi put su korišćeni podaci ove vrste u junu 2000. godine; on je bio procesuiran za slučaj Srebrenica, osuđen je na 35 godina zatvora i služi kaznu u Velikoj Britaniji. Ovo je prva presuda zbog genocida u Evropi nakon Drugog svetskog rata. Kasnije su demografski podaci predstavljeni u nekih 25-30 slučajeva, ja sam učestvovao u desetak. Ja sam u Tribunalu bio samo dve godine, osoblje koje je radilo na ovim predmetima je u početku bila samo jedna osoba, zatim ih je bilo šest, sada je opet samo jedna osoba. Zahvaljujući doprinosu demografskih i statističkih podataka neki su predmeti upotpunjeni. Demografija ima određena ograničenja, obično ne možemo da pravimo razliku između pravno važnih kategorija, kao što su civilne i vojne žrtve, ne možemo da napravimo razliku između smrti u ratnim dejstvima i van toga, ali za ovaj projekat to nije bilo bitno. Mi ne možemo da identifikujemo kolateralne žrtve, to su žrtve koje u ratu, nažalost, ne mogu da se izbegnu i takođe, obično nismo u mogućnosti da kažemo ko je počinilac niti šta je razlog što je zločin počinjen. Ovo je zadatak drugih ljudi, drugih veštaka, pravnika, istoričara itd. Ovo su vrlo bitna pitanja, ali mi nemamo odgovore ili imamo samo delimično, nije nam namera da ih saopštimo, potrebni su nam dodatni dokazi.

I u zaključku, nadam se da sam uspeo da pokažem da demografi i statističari mogu da daju značajan doprinos radu sudova za ratne zločine, premda moramo da pojednostavimo njihov rad. Naš cilj je da budemo objektivni, kritični i zainteresovani za kvalitet podataka i analiza. Uz to, demografska istraživanja u Haškom tribunalu doprinela su ustanovljavanju novog naučnog polja koje nazivamo demografijom oružanih sukoba; ovo je inače, naziv knjige koja je izašla 2006, urednik sam bio ja i jedan norveški demograf, gospodin Rudolf; potom, postoji i jedan konflikt u ciframa koje sam danas pomenuo, postoje mnogi naučni seminari i članci, u različitim konfliktima postoje velika potreba za ovom vrstom analiza. Imamo to i u Iraku, zatim u smrtnosti dece u Darfuru, Kambodži, premda su podaci iz Darfura mnogo lošiji nego oni koje imamo u Bosni, imali smo tu više sreće. Za mene lično je vrlo bitno da sam doprineo sastavljanju pouzdanijih podataka vezanih za broj žrtava u Bosni; ovo je bio vrlo izazovan i težak posao ali profesionalno ispunjavajući. Po meni, ovaj posao

je značajan za istoriju, vodi pomirenju i tome da se više ne prepiremo oko brojeva. Ustanovljen podatak iz Drugog svetskog rata jeste da je pobijeno šest miliona Jevreja i o tom broju se uopšte više ne debatuje, izvori potiču sa obe strane, iz jevrejskih organizacija i sa strane počinilaca, to jest Nemaca i jednostavno, o tom broju smo saglasni. Tačni brojevi su jako važni za porodice žrtava, oni treba da znaju brojeve, da znaju da su tela članova njihovih porodica pronađena i identifikovana.

DŽEFRI NAJS: O ZNAČAJU VEŠTAKA-EKSPERATA

Izvinjavam se što ne govorim na srpskom. Ali, to je jednostavno karakteristika modernog sveta, da na suđenjima povodom međunarodnih konflikata rade ljudi koji ne govore jezik onih koji su u konfliktima učestvovali; takođe, ne znaju dovoljno o istoriji mesta ili lokaliteta na kome rade. Mnoštvo knjiga je objavljeno, objavljuje se i dan-danas, svake godine o nacistima, o holokaustu i to ne samo zato što je to bio period jedne užasne drame koja nas i dan-danas fascinira, već zato što se tad pokazalo na koliko su užasnih stvari ljudska bića spremna, ili bila spremna u ovom najkrvavijem veku otkad ima ljudi. Ja se iskreno nadam da fascinacije ovim dobom potiču iz zanimanja zašto se to dešava i kako to izbeći u dolazećim vremenima, ukoliko smo, naravno, iskreni kad kažemo da želimo da živimo u miru. Sukob u bivšoj Jugoslaviji, a istovremeno se dešavao i konflikt u Ruandi, postao je predmet zanimanja ad hoc međunarodnih tribunala ne zato što su ovi zločini na bilo koji način uporedivi sa onim najgorim zločinom XX veka, već jednostavno zato što zanimanje da se pojedincima sudi za krivičnu odgovornost u konfliktima biva oživljeno od vremena Nirnberškog suđenja posle Drugog svetskog rata. Neko će reći da postoji još razloga zbog kojih su bivša Jugoslavija i Ruanda bili kandidati za ovakvo razmatranje. Nijedna od ovih zemalja nije imala neku pokroviteljsku silu koja bi je zaštitila od istrage, niti je bila predmet geopolitičkih interesovanja, niti je imala naftu koja bi im pomogla da se istorijska zbivanja pokrenu u nekom drugom pravcu. Suđenja pred međunarodnim krivičnim sudovima jesu način na koji međunarodna zajednica nastoji da se nosi sa prošlim događajima, ali niti obična suđenja ubici, lopovu ili trgovcu drogom, niti suđenja na međunarodnim sudovima ljudima koji su uključeni u ratne zločine vode potpunom rešavanju određenog problema. Vreme će nam pokazati da li je ova vrsta suđenja samo deo rešenja, no samo suđenje i zapis koji ostavlja za sobom postaje deo istorije i stavlja određeni događaj pod lupu.

Koliko su vredna i važna ova suđenja, koliko su vredna svedočenja veštaka, prvenstveno demografa jeste tema našeg današnjeg razgovora. Počecemo od činjenice da pravници neizbežno imaju glavnu ulogu na suđenju. U mom slučaju, ja sam na posao došao bez znanja o konfliktu, o zemlji, o kulturi, o jeziku, i počeo sam od same nule, ustanovljavajući šta se zapravo zbilo. Pametan pravnik poštuje svoja ograničenja kao što čini i pametan sudija i shvata da ima privilegiju što mu je povereno da se, pre svega pozabavi dokazima vezanim za žrtve i nesrećne posmatrača užasnih zločina, te da sakupljanjem tih dokaza, na neki način, ustanovljava šta se zaista desilo.

Kažem, na neki način, jer kao što svi verovatno i znate, da bi se ustanovilo da se zločin desio nije dovoljno ustanoviti samo šta se zbio, morate ustanoviti i šta je bilo na umu one osobe koja je uzrokovala određeni događaj, ili koja je dozvolila da se desi; jer, ako ne ustanovimo kakav je taj krivični um nećemo ni ustanoviti kako se zločin desio. A, kako dokazati šta je u nečijoj glavi? Ne možete mu skinuti teme i pogledati šta se u njegovom ili njenom mozgu dešava. Ponekad postoje primeri gde se optuženi predaju. Juče u Zagrebu se desilo nešto slično i setio sam se, zapravo, dokaza koje je dao jedan od svedoka u predmetu Milošević, o tome kako je Milošević 1991, rekao da će Kosovo biti kao Drenica 1945, a svi vi, verujem, o Drenici 1945, znate mnogo više od mene. Ako je Milošević to rekao onda možete da pretpostavite šta nam to govori o njegovoj nameri još onda, početkom devedesetih. No, retko se događa, naravno, kako u nekom običnom ili ovim zločinima na međunarodnom sudu, da ljude naterate da se razotkriju, ako već znaju da je ono što su učinili pogrešno. Stoga je na nama da pokušamo da drugim sredstvima ustanovimo na koji način neko razmišlja. Uz dokaze posmatrača, ljude koji mogu da svedoče o činjenicama nekog događaja, privilegija pravnika u ovim predmetima jeste da budu provodnici svedočenja, svedočenja koja daju veštaci koji raspolažu veštinama koje pravnik nema.

Možda će vam predstavljati iznenađenje kad čujete, koliko svedočenje veštaka pomaže da dokažemo, ne toliko šta se desilo, koliko zašto se nešto desilo, ili šta je bilo na umu počinioca. Zanimljivo je, pre nego što navedem kategorije svedočenja veštaka, da kažem nekoliko reči o tome kako su se stvari promenile od vremena Nirnberga. Koliko znam, u to vreme je bilo malo veštaka koji su svedočili. No, čitav svet se od tada promenio. Uključite li radio ili televiziju bićete bombardovani mišljenjima veštaka o berzi koja će skočiti ili pasti, o ekonomijama koje će popustiti, o lekovima koji će vam pomoći, ili koji će vas dokrajčiti. Ako otvorite novine ili radio, zapravo četrdesetih godina je bilo mnogo manje mogućnosti da vam neki čovek kaže nekoliko stručnih podataka, najčešće o vremenskoj situaciji i veoma često metereolozi su u to vreme grešili.

No, pre nego što se vratim na demografiju, reći ću nekoliko reči o dokazima kojima smo se bavili u predmetu Slobodana Miloševića. Evo, nekoliko primera. Kao što znate, Markale (u Sarajevu) su bile dva puta mesto napada i pretpostavka je bila da su granatiranje vršili Srbi, a s druge strane, da su to činili Muslimani u užasnom činu cinične propagande čime su sebe želeli da učine žrtvama, a žrtve zapravo nisu bili. Kako rešiti ovo pitanje? Tu nam pomažu eksperti sa obe strane koji će ispitati iz kog pravca su granate stigle. Dakle, veštaci sa različitih strana, na sudijama je bilo da donesu odluku. Ako je zaključak da su granate došle sa strane Srba, šta nam to govori, imajući u vidu tačnost granatiranja i nameru onih koji su granatirali? Patolozi, profesor Brunborg ih je već pomenuo, naravno, redovno na svim suđenjima ukoliko je ubistvo u pitanju, pokazuju kako je neko stradao, na koji način, koliko je bila duboka rana od noža, ili kojim je kalibrom pucano ukoliko je neko upucan; no, patolozi u našim predmetima su otišli i dalje, bavili su se načinom na koji su

ljudi ubijeni, na koji su vezani, i kao što je Brunborg već objasnio ako vam patolog kaže da postoji sličnost u metodu ubistva, recimo, neko je ubijen otkopani, šta vam to govori. Ne samo o onom što se zbilo, da je neko ubijen s leđa, u potiljak, već vam govori i šta je bilo u glavi počinilaca. Imate različite teorije da je neko pogubljen, ili da je neko ubijen u borbenim dejstvima. Imamo i druge veštace, različite diplomate, ljude koji su bili uključeni u konflikt, koji su dolazili u dodir s Miloševićem i koji su mogli da kažu, ne samo šta je on govorio, već koji su znali da iskažu na koji način su razumeli i shvatili ono što je on govorio. Imamo vojne eksperte koji objašnjavaju na koji način su delovale različite vojske i kako je, recimo, Vojska Republike Srpske bila gotovo pupčanom vrpcom vezana za srpsku vojsku, a bilo je i eksperata koji su tvrdili upravo suprotno. Policijski eksperti su svedočili kako, ne samo da je srpska policija u mirno vreme nije bila podložna Miloševićevim naredbama, već kako je on skrivao svoju vezu sa policijom. Ako su te veze bila skrivene i nelegalne, ako sudija utvrdi da je ovaj ekspert govorio istinu, šta nam onda to govori o Miloševićevim namerama i o načinu na koji je koristio svoju policiju i li policiju uopšte. Vratću se na kratko na patologe i na veoma poznat događaj masakr u Račku, ako je do njega uopšte došlo na Kosovu, a što je rezultiralo NATO bombardovanjem. Različite priče koje su postojale u vezi sa ovim događajem, o tome da li je ovo bio napad, masakr nevinih ili je u pitanju bila borba, to jest oružani sukob između srpskih snaga i kosovskih Albanaca, paravojnih formacija.

Kakvi su dokazi bili na raspolaganju sudijama da bi odlučili o tome šta se dešavalo u umu učesnika u ovom događaju. Na primer, jedan jarak gde su se nalazila tela, gde na jednom kraju imate čaure, mnogo čaura, i gde su meci iz tih čaura bili meci koji su ubili pojedince koji su se nalazili u tom jarku, ponekad isti gde su se meci nalazili, 30 santimetara ispod ili iznad glave nekog u jarku, što se poklapa sa time da je u ljude pucano iz stajaćeg položaja, da su bili postreljani i da su zatim oni koji su preživeli ubijeni tako što im je pucano u glavu; ako je ta verzija, za koju su sudije kroz tumačenja veštaka utvrdile da je tačna, šta bi vam to reklo, ako objektivno posmatrate ove dokaze o stanju uma onih koji su prouzrokovali ove smrti. Postojali su i finansijski dokazi koji su pokazali koliki je deo je srpskog godišnjeg bruto produkta trošen na rat, oko 70 posto i kako je to sakriveno od javnosti. O tome je potrebna analiza veštaka, o tome šta se tamo dešavalo, i ako bi sudije utvrdile tačno, šta bi vam to pokazalo, opet kao objektivnim posmatračima o onome šta se dešavalo u umovima ljudi koji ne samo da su koristili i preusmeravali tako velike sume novca, već su to činili prikriveno. Na kraju krajeva, ukoliko činite nešto za šta zaista verujete da je u redu, i zakonito i ispravno, nema nikakve potrebe da to sakrivate. Ali, ukoliko samo otkrivanjem skrivenih stvari možete da otkrijete neke činjenice, šta vam to kaže.

Još su tri vrste svedočenja veštaka koje se tiče demografskih podataka i sve su izuzetno važne i interesantne. Prvo, imamo istorijske dokaze. Setite se ponovo šta sam vam pričao o ograničenjima sudija i advokata koji znaju vrlo malo o

kulturi kojom se bave. Zanimljivo je prvo da su sudije izrazile želju da dobiju podatke od stručnjaka historičara. Ja nisam baš bio potpuno za to, ali pogrešio sam, sudije su bile u pravu. Pri izboru tog veštaka, kao i svaki put kad sam birao veštaka, ja sam tražio nekog ko je bio umeren, konzervativan, jer veštaci treba da obrazuju sudije, a ne bi bilo nikakve svrhe da uzmem veštaka koji zastupa neke ekstremne stavove. Bilo je potrebno obrazovati sudije, ali na bezbedan način, uz pomoć nekog ko raspolaže pouzdanim podacima. Historičar je bio važan tužilaštvu zato da bismo mogli da pokažemo, kako prethodni događaju mogu da budu korišćeni od jedne ili druge strane, to jest od njihovih vođa koji na taj način mogu da pokrenu druge da rade u njihovu korist. Možda neki od vas znaju nešto o malim ostrvima sa kojih ja dolazim, mi imamo konflikt u Severnoj i Južnoj Irskoj, konflikt između katolika i protestanata koji traje već dugo i koji ima određenu historijsku konotaciju koja utiče na sadašnje događaje i nasilje, tako da je to sasvim uobičajena stvar. Sudijama je potrebno da nešto znaju o ovome da bi mogle da razumeju druge aspekte slučaja i zato nam je bio potreban historičar. To je bilo sasvim jasno na osnovu spiska svedoka odbrane od kojih su se mnogi pozivali na historiju, pokušavali da interpretiraju ili reinterpretiraju na drugačiji način od tužilaštva. Svedok koga smo mi pozvali, historičar s Harvada, nije bio mnogo poznat, ali sigurno nije bio antisrpski historičar. Milošević je mislio da može da pobije sve njene iskaze, ali pogrešio je zato što je njeno svedočanstvo bilo zasnovano na činjenicama koje je jako dobro poznavala. Sledeći i najinteresantniji veštak po meni, je bio neko koga smo pozvali iz Centra za holokaust u Amsterdamu, stručnjak za proučavanje masovnih zločina. On je bio jedan konzervativni, akademski stručnjak i u svom izveštaju koji je predao sudu i o dokazima koje je dao Tužilaštvu on nije rekao nijednu reč o bivšoj Jugoslaviji. On jeste pisao o tome i njegovi izveštaji su bili na raspolaganju branjeniku, ali nije rekao nijednu jedinu reč o bivšoj Jugoslaviji, već je, kad se bavio događajima koji su u slučaju Jermenije, u slučaju nacista i u Ruandi opisani kao genocid, objasnio je kako se desilo da određeni splet okolnosti može, ili će sigurno dovesti do masovnih zločina u bilo kojoj zajednici. Takvi faktori koji se podudaraju, kao što su, na primer, alternativna država, zatim kultura nas protiv njih, zatim postojanje paravojnih jedinica, takvi faktori; ono što je meni bilo naročito intrigantno jeste, da nakon što je on predstavio svoje dokaze prišao mi je jedan od prevodilaca, i oni su obično bili najbolje obrazovani ljudi u sudnici zato što su dobro razumevali teritoriju, a i poznavali čitav niz drugih činjenica, i taj čovek mi je prišao i rekao, “ovo su bili najbolji dokazi koji ste predložili na ovom suđenju iako bivša Jugoslavija uopšte nije pomenuta”. “Zašto to mislite”, pitao sam ga. “Zato”, rekao je on, “iz onoga što je on opisao kao model ovakvih dešavanja mogli ste da shvatite, da učitate one dokaze koje smo čuli u vezi sa Miloševićem, u vezi sa Hrvatskom, Bosnom i Kosovom i mogli ste da vidite da su zaključci koje je on izveo uključivali ovu situaciju. Naravno niste mogli da vidite niti koje su povlačile lutke, ali one su bile tu”, rekao je, “zaključci su bili sasvim jasni”. Tako da obrazovanje, edukovanje sudija uz pomoć svedočenja veštaka je bilo od izuzetne važnosti. Da je slučaj došao do svog prirodnog kraja, mislim da bi sudije smatrale da je to svedočenje bilo izuzetno važno, koje bi pružilo podršku

i podržalo sve druge dokaze i pokazalo da je Milošević bio sasvim svestan šta će se desiti i zapravo nameravao da se ono što se desilo i dogodi.

Uz ovaj rezime drugih vrsta svedočenja veštaka, dozvolite mi da se ukratko osvrnem na demografiju. Možda ćete biti iznenađeni kad vidite koliku zapravo, snagu može da ima ovako suvoparan material, ako se setimo da se na krivičnom suđenju ne utvrđuje samo šta se tačno desilo, već i kakvo je bilo i stanje uma onih koji su vršili zločine. Naravno, imate istražitelje koji pokušavaju da istraže da li su zločini počinjeni i gde, koji su bili najgori zločini, imate analitičare i istraživače koji vam kao pravniku daju ekspertizu koju ne posedujete. Ako imamo to na umu, moramo da postavimo pitanje: da li je postojao plan za sve ono što se desilo i da li je moguće da je ono što se desilo bila krajnje spontana reakcija na situaciju na terenu, bez ikakvog planiranja, ili kontrole iz vrha vlasti. Naš slučaj je bio izgrađen, to jest naša teorija koja je bila izgrađena na onome što su nam svedoci ili stručnjaci rekli, jeste da su tri optužnice koje se tiču Miloševića za Bosnu, Hrvatsku i Kosovo zapravo bila ista stvar u tom smislu, da je postojala strategija ili plan da se oformi i stvori centralizovana Srbija koja bi uključivala i delove Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova naseljene Srbima i da je ovo trebalo da bude postignuto tako što bi se nasilno uklonilo nesrpsko stanovništvo sa velikih geografskih prostora. To je bio zapravo naš zaključak koji smo predstavili sudu na osnovu svog prikupljenog materijala.

Hajde sad, da se osvrnemo na Bosnu. Ovde vidimo mapu Bosne gde je podeljena na područja koji su najviše naseljavale određene etničke populacije – plavi su Hrvati, zeleno Muslimani, crveno Srbi, a ovde, što nije veoma jasno, u braon boji, obeležene su one oblasti gde nije bilo većinskog stanovništva određene etničke pripadnosti. Ovde imamo mapu iz časopisa Epoha iz januara 1992. Da li je ovo pokazivalo nameru srpskog vođstva u ono vreme da stvore i od Hrvatske i od Srbije područje koja mogu da budu povezana sa Srbijom, to je definitivno teorija koja je postojala i ovde vidite da, ukoliko ovo može da bude povezano sa srpskim vođstvom u to doba, možete da vidite da je to plan koji nešto govori o nameri srpskih političara. Sledeći dokument jeste dokument iz maja 1992. godine Skupštine Republike Srpske koji je identifikovao šest strateških ciljeva. Ja sam ovde podvukao dva, a to je odvajanje od druge dve nacionalne zajednice i razdvajanje država i uspostavljanje pristupa prilaza Republike Srpske moru. Ovo su dokazi koji su za nas skupili istraživači i veštaci koji pokazuju nešto o namerama Republike Srpske. Do decembra 1992, vidimo opet svetlo plavo, dokazi o teritorijama koje su Srbi držali i osvojili od decembra 1992. ovo se zapravo dosta podudara sa onom mapom iz časopisa Epoha. To su takođe dokazi, mada možda nisu toliko jaki kao dokazi koje ćete dobiti iz drugih izvora. Oni istraživači o kojima sam pričao jesu otišli na teren i od svedoka prikupili dokaze o najočiglednijim zločinima koji mogu da budu povezani sa Miloševićem, ovde vidite ove tačke malo u Hrvatskoj, Bosni i crvene tačke na Kosovu. Ovde vidite mapu opet koja je sastavljena na osnovu demografskih dokaza, na osnovu popisa iz 1991. na kojoj su prikazane samo

one zajednice koje su se pominjale u suđenju Miloševiću. Samo pogledajte raspodelu zelenih, crvenih i braon područja od kojih je jedna Srebrenica. Do 1997. godine, iako demografi nisu imali podatke sa popisa imali su biračke spiskove, i profesor Brunborg može da objasni ako treba tokom sesije sa pitanjima i odgovorima kako su ti spiskovi korišćeni za ovo istraživanje. Da li vidite promenu kad uporedimo prvu i drugu mapu? Kad biste objektivno razmotrili ovu promenu tokom ovog vremenskog perioda, ukoliko bi na osnovu drugih dokaza zaključili da je do promene došlo zbog aktivnosti kojima je upravljao Milošević, ili koje je on organizovao ili predvodio, šta biste rekli o toj promeni. Šta biste rekli o konačnoj situaciji koju smo dobili na osnovu biračkih spiskova o populaciju u Bosni, jer ovde se pokazuje koja etnička pripadnost većinskog stanovništva u Bosni 1997. gde vidimo ovu tendenciju da se stvori teritorija povezana sa Srbijom.

Došao sam gotovo do kraja svog izlaganja, ali imam još dve stvari da napomenem. Najpre, jesam vam objasnio kako smo mi nameravali da predstavimo slučaj sudijama na osnovu dokaza, naravno, pošto je Milošević umro pre kraja suđenja, nije se došlo do prirodnog kraja. Ove ili sledeće godine će biti objavljena knjiga koja razmatra sve dokaze, naročito svedočenja veštaka sa tačke gledišta plana, neću da čitam prva tri paragrafa koja se bave važnošću istorijskog konteksta, već ću vam skrenuti pažnju na zaključak do koga su sudije morale da dođu u ovom slučaju: ukoliko se shvati istorija političkih događanja može se shvatiti i kako su političke elite u bivšoj Jugoslaviji prestale da budu obični političari i postali oni koji mogu da koriste nasilje, da osvajaju, konsoliduju svoju vlast ili je zadrže.

I to me dovodi do zaključka, mislim da sam već dao naznake o tome šta ću reći. Do momenta Miloševićeve smrti, ja sam već počeo da pišem moju završnu reč koju bih dao u slučaju da me neko ne spreči. Da li bih pokušao da demonizujem pojedinca ili naciju, pošto je to lako uraditi ili bih na samom početku govorio o našem interesovanju da shvatimo kako se određene stvari dešavaju običnim ljudskim bićima; da li bih se pozvao na sve ono što smo naučili, što sam ja naučio, što su sudije naučile od naših veštaka, kao što je naš stručnjak za masovno nasilje koji nam je objasnio kako pojedinci koji nešto prouzrokuju nisu demoni, već kako dolazi do određenog spleta okolnosti koji omogućava određene događaje i kako odovornost treba da snose oni koji su prouzrokovali događaje ili su dozvolili da se oni dese. Moraću da ostavim vama da vi sami smislite šta bi mogao da bude moj zaključak, ali ovakva suđenja i podaci koji će postojati na osnovu ovih suđenja, dokazi veštaka i drugih svedoka omogućavaju da vidimo zašto su se ovakve stvari dešavale i koliko smo mudri da sprečimo da se one ne dešavaju u budućnosti.

OBRAD SAVIĆ: POPULACIONA POLITIKA JE KRUNSKA EVROPSKA POLITIKA

Pokušaću o ovoj knjizi školski, akademski da kažem šta mislim na sledeći način: pre nego što pokušam da situiram karakter ove knjige, kako nju treba

čitati, da li ona predstavlja savršen predtekst u smislu arhivskog materijala za buduće ozbiljne studije i istraživanja zločina na prostoru bivše Jugoslavije, koji je karakter te knjige i kakav je njen apel, da li će ona biti samo jedan mrtvi materijal u arhivu koji će nam poslati sledeću poruku - pa dobro, posle svih ovih empirijskih istraživanja i činjenica mi sad sve znamo šta se desilo u Bosni, u bivšoj Jugoslaviji, u Srebrenici, hajde da to sad stavimo ad acta. Smatram da je to najpogrešiji pristup onome što se zove diskurs sećanja na žrtve na prostorima bivše Jugoslavije - da mi treba da se sećamo žrtava i da obradimo ono što se zove rad bola i sramote, dakako, tako što ćemo tu prošlost da apsorbuje, sažvaćemo, dajdžestiramo, preradimo i stavimo u arhiv, ad acta. Hajde, krajnje je vreme da podvučemo liniju, to je prosto opšte mesto u Srbiji, krajnje je vreme da priznamo simbolički, neka ide predsednik Tadić u Srebrenicu, neka se izvini, krajnje je vreme da mi sve to sad sredimo, podvučemo liniju sa prošlošću i okrenemo se budućnosti.

Ta fantomska rečenica gde se navodno prošlost poziva da se njom bavimo da bi podvukli liniju, crtu, gde bi se od nje razgraničili, zapravo je najpogrešiji mogući strateški pristup prošlosti. Diskurs sećanja koji u sebi uključuje i rad bola i izvinjenje i sve one procedure koje je fenomenalno opisala tranziciona pravda pretpostavlja da ima smisla baviti se prošlošću, ne na vampirski način da bi stavili ad acta, da bi od nje učinili mrtvu prošlost. Upravo obrnuto, prošlošću treba da se bavimo samo utoliko ukoliko ona treba da postane sastavni deo naše sadašnjosti i naše budućnosti. Produktivno bavljenje prošlošću je moguće samo ako u sebi krije horizont budućnosti. Svako ono bavljenje prošlošću koje kopa po leševima i koje bi navodno da stavi tačku tako što će poslednji leš iskopati je, zapravo najveći neprijatelj prošlosti i tu se prošlost ne pojavljuje kao neka vrsta obećanja, klasnog, rasnog, nacionalnog, evropskog, antievropskog itd, nego se pojavljuje kao stavljanje tačke. Molim vas i na srpski jezik je prevedeno to kultno delo, mali esej Teodora Dorna koji se zove "Šta znači rad na prošlosti", srpske nacije recimo, ili mog vlastitog života, zašto da ne. To je predtekst na koji sam hteo da skrenem pažnju. Drugi momenat u razumevanju ove knjige pre nego što počnem o njoj, kako je diskurs krvavog raspada Jugoslavije i posebno Srebrenice, kao imena nad imenima koja je gotovo preuzela status holokausta, dakle kako je ona intepretirana u onom što se naziva evropski duh XXI veka, ono što se naziva Evropa u vreme paradigme žrtve; to je inače, naslov jedne francuske knjige. Ja želim o tome da kažem samo nekoliko rečenica. Da se možda samopokajnički duh Evrope prema holokaustu i odnosu prema Srebrenici najbolje ocrtava u sledeća dva citata iz dve inače, fenomenalne knjige koje su svetski ugled stekle poslednjih godina. Nažalost, nijedna nije prevedena na srpski jezik. Citiram o samopokajničkom duhu Evrope koji se rodio iz duha zločina, u to vreme same te Evrope. Citat: "Evropa je pokazala sramotnu nemoć u vreme balkanske krize i raspada Jugoslavije devedesetih godina. Uostalom, (ovo je poenta, prim. O.S.) ti sukobi nisu se dogodili na nekom dalekom području zemljine kugle, nego su se zapravo desili u predvorju, gotovo u kući same Evrope". To je čuvena knjiga Voltera Laugera "Poslednji dani Evrope". I drugi citat sledi iz jedne

dramatološke knjige najuglednijeg živog nemačkog filozofa Petera Sloterdajka, knjiga se opet zove, naravno, pošto se radi o samopokajničkom duhu Evrope, odnosno Jugoslavije, odnosno Srbije, odnosno Beograda, koji se zove “Ako se Evropa jednom probudi”. Citat: “Preko iskustva jugoslovenske krize Evropska zajednica je poučena o granicama vlastite takozvane evropske uzvišenosti. Mogli bismo bez uvijanja reći za vreme opsade Sarajeva konačno se završilo doba političkog sna velike Evrope” (Petar Stolterdajk “Ukoliko se Evropa jednom probudi” 1994). Dakle, pema Stolterdajkovim uvidima, Bosna kao evropska sramota, usput tako glasi jedan njegov tekst objavljen u Nemačkoj, citiram “predstavlja poslednji, u svakom slučaju odlučujući događaj u dugoj i skandaloznoj, gotovo sramnoj istoriji samorazdiranja Evrope kao evropskog samorazdiranja”. Dakle, ovi filozofi koje sam citirao, hoće da kažu da su naši događaji u Bosni, Srebrenici, da kažem kao prvorazredno ime, zapravo evropski događaji.

Dakle, u njihovim analizama tih događaja nema prizvuka nekakvog kulturnog rasizma kojeg su prepune knjige o Jugoslaviji u poslednjih 20 godina. To su sramne knjige autora koji dolaze na Kosovo gde sam ja živio tokom poslednjih pet godina koji ne znaju nijedan jedini jezik i s pravom je naglašen taj lingvistički skandal. Dolaze na Kosovo, ne znaju ni albanski ni srpski jezik, niti bilo kakav drugi i pišu takozvane “naučne” knjige o Kosovu; to smatram poražavajućim skandalom. I to se desilo ne samo povodom Kosova, nego generalno, od 1990-2000. Ja sam u časopisu Beogradski krug svojevremeno objavio 2200 bibliografskih jedinica o raspadu Jugoslavije. Od tih 2200, 2000 su napisali, da upotrebim “rasistički” termin, stranci. Dakle, mi se bijemo, ubijamo, a oni pišu knjige. I to je u redu i to je podela posla, ko je nama kriv kad ne umemo da simbolizujemo i da pišemo knjige. Dakle, ovaj senzibilitet Evrope prema žrtvama to je potpuno nešto novo što se desilo, ono što se danas zove postnacionalna i postekularna Evropa, to ranije nije poznato, mi to u lektiri, u literaturi zovemo kultura izvinjenja. Otišao je Brant u Poljsku, otišao je predsednik Tadić u Srebrenicu, otišao je japanski predsednik u Kinu da se izvini zbog genocida Japana nad Kinom, otišao je papa pređašnji poljubio deo tla u Izraelu i izvinuo se za ulogu Katoličke crkve u vreme genocida nad Jevrejima. Dakle, lista izvinjenja je beskonačna, Klinton se izvinuo posle milion godina za ono šta su Amerikanci uradili Indijancima i crncima za genocid nad Indijancima i crncima. Ja ne želim da ulazim, postoji milijardu knjiga o kulturi izvinjenja. Ja želim samo da kažem da je ta kultura prvi signal, prvi simptom pravne, političke, intelektualne, kulturne, da mi živimo u periodu onog što se zove Evropa u doba paradigme žrtve. Ključni svedok onog što se danas dešava više nisu oni pobednici koji pišu istoriju, dakle počinioci zločina, u istoriji od Francuske revolucije i još ranije, pa do današnjeg dana, više oni ne pišu modernu evropsku istoriju, dakle pobednici, istorijski počinioci zla. Danas modernu evropsku istoriju kao antiherojsku istoriju, kako se to zove u teoriju pišu povlašćene žrtve i to se zove povlašćena istorija žrtve u Evropi. Milion knjiga od 1990, do 2010, imate o toj temi.

Treći pristup ovoj knjizi: smatram ovo neobično značajnom knjigom, užasno važnom, ali ne na način na koji ste vi nju predstavili - potpuno suprotno. Zato što je ta knjiga predstavljena kao nekakav kaleidoskop empirijskih činjenica u koje neupućen čitalac treba da sedne, pročita i da uđe u prostor događaja misleći pri tom da se događaj, fakticitet događaj može svesti na čin. Ne može, i mi to znamo još od fenomenalnih poduhvata nemačke filozofije u XX veku, ne može fakticitet da se svede na čin nikada, i to zna i normativna filozofija, to zna i politička pravna filozofija, to zna i etička filozofija, i pravna filozofija. O tome ne želim da diskutujem na tom nivou. Ali, u čemu je neverovatan značaj ove knjige? Ne mislim samo u ovom arhivskom smislu zato što pruža prostor budućim trezvenim analitičarima da putem ovog materijala otkriju parče istorije od koga se svi ograđujemo, svi je potiskujemo, govorim o Srbiju sada. U jednoj pervertovanoj, gotovo perverznoj formi, kako se to uvek iznova ad acta stavlja, kako se to uvek iznova simulira, potiskuje, nisam hteo da vam govorim. Došao sam ovde i uvek čitam dnevnu štampu dan kasnije, tako, jutros sam čitao štampu od juče pošto ta štampa zastari čim izađe, prema tome ništa ne gubim i nađem tekst u Novostima, koje su kriminalne novine, sa naslovom "Bošnjaci se zabrojali" i tu navodi, nekakav polupismeni autor, iz nekakve kanalizacije, sledeću činjenicu: Demografska služba Tužilaštva u Hagu došla je nakon 12 godina prikupljanja podataka o činjenici da su u Bosni i Hercegovini od 1992-95 godine život izgubila 104.000 stanovnika, a ne kao što su Bosanci tvrdili 240.000 što je, ergo dokaz, pazite ovu šizofrenu logiku, da to nije bila agresija. Znači ako je 200.000 bilo žrtava to bi bila agresija, ali ako je "samo" 104.000, to je dokaz da nije.

U čemu je veličanstvenost ove knjige? Zato što je ona, navodno nevin naučni pojam zapravo predstavila nama na slučaju studije o Srebrenici i Jugoslavije, a možda i druge studije i to ne mislim samo vanredne prilike, etničkog čišćenja, rata, holokausta, nego mogu da budu vanredne prilike koje su se pretopile u redovne prilike, kada vanredno stanje postane redovno stanje, kao u logorima. Nije slučajno što je bilo milion logora, što je logor postao paradigma razumevanja rata u Jugoslaviji, a ne suverenitet kao nekakv tobože političko-pravna kategorija, gde svi treba da skinemo kapu pred njom, jer danas više niko ozbiljan, ko malo drži do sebe i političke filozofije i kulture ne bi to pomislio. Knjiga nas vraća na jedan ključni pojam, to je pojam populacije, stanovništva. Ja sam pogledao lektiru koju su, pripremajući ovu knjigu editori koristili, moram da priznam da oni nisu dve ključne knjige o značaju pojma populacije u modernom evropskom diskursu uopšte referirali. To smatram velikim promašajem, ali kad budući čitač ove knjige i rereading, koji će ponovo čitati i ponovo pisati ne može bez ovoga, taj budući čitač će morati da uzme u obzir dve knjige koje, nažalost, nisu prevedene u Srbiji. Jedna je Mišel Fuko "Security, Territory and Population". Taj najvažniji francuski filozof XX veka otkrio je da je ključni politički pojam - pojam populacije. Da nije to tek neka znanstvena kategorija koja je eto, došla iz statistike, pa je pomoćno oružje da se mi tu bavimo empirijskim evidencijama. Ne, to je ključna politička kategorija, populaciona politika. Zašto? Zato što se politika kao "borba" za teritoriju,

suverenitet, suverenu teritoriju transformisala u politiku borbe za ljudsko telo, za život i smrt, za leš. Sva politika sa populacionom politikom, citiram Fukoa, postala je biopolitika, politika života i smrti. Tu treba čitati Srebrenicu, tu treba čitati čitavu dramu Jugoslavije, jer se ta politika nastavlja samo u svojim umivenim, prefinjenim, perverznim formama koje mi čak i ne primećujemo. Dakle, to je politika koja kaže, citiram Fukoovu knjigu "Security, Territory and Population", da mi živimo u svetu gde vlast, vlada, njen zadatak nije, kao što je tvrdio Zoran Đinđić, da servisira građane, kao što je on mislio, verujući u demokratske ideale, da je zadatak svake vlade demokratske, uključujući i njegovu, da servisira svoje građane. Ne, zadatak vlade je da servisira multinacionalne korporacije, to je čuvena rečenica. Da vas podsetim ko ne zna, ja sam bio u Tirani tada kada je predsednik Buš posetio Albaniju, i tad je genije, od tada ja smatram da je Buš genije, tada je čovek tu rečenicu rekao predsedniku Albanije pred sto hiljada ljudi, mi smo stajali tamo na trgu. Da je to lepo rekao u svojoj bistroj, otvorenoj, bezazlenoj, naivnoj rečenici. Rekao je, Beriša, mi smo veliki priljateljji, ali treba da znaš nije zadatak tvoje vlade, te male "takozvane" suverene države Albanije ili Srbije, ili Kosova, pseudosuverenitet tih malih banana država, nije da servisiraš građane, tebi je zadatak da servisiraš multinacionalne kompanije, da uđete u biznis, da napravimo pare, demokratija, itd. To je kontekst.

Sada se vraćam na biopolitiku, zadatak politike nije da servisira građane. Jesi li bolestan, evo država će da plati, nema problema. Tako je bilo samo u vreme Tita. Ja bolestan, država plaća sve, jel' te boli zub - država plati, jel' ti treba lekovi - država plati. Dakle, mene je država doista potpuno kao debila građanina Jugoslavije sto posto servisirala. Jel' ti treba devojka -Komunistička partija će da ti nađe, ne brini. Dobro, ja nisam bio član, sad mnogo karikiram, ali gotovo dotle je išlo to servisiranje. Danas, jesi li bolestan - umri. Ja sam, samo da kažem jednu digresiju, oprostite, koja pripada autobiografskoj referenci, pre mesec dana sedam dana ležao u vojnoj bolnici u Beogradu, imao sam problem sa srcem. Greškom sam tamo otišao, jer ja sam civil, i ja sam video da su svi oko mene, i lekari, i sestre, i bolesnici niko ne "govori" beogradski srpski. Ja sam bio oduševljen tim lingvističkim ludilom, pitam odakle je ko. Kaže mi jedan bolesnik iz moje sobe, "a što si ti došao ovde". Ja kažem, "greškom, ja sam civil". Nema veze i ovako, citiram genija, ima 92 godine i izgleda fenomenalno, kaže meni "nema veze, i ovako u Srbiji više niko ne umire od smrti". Ja ga gledam, pazi čovek koji je došao ne znam odakle, iznosi ključnu rečenicu biopolitike, rečenicu o statusu smrti u populacionoj politici. Dakle, država je ona koja će odlučivati o leševima, o smrti, o životu, o medicinskoj intervenciji, o svemu. Kad se Marks smejaao Maltusu i Volfu, rekavši kako populaciona politika i uopšte demografija, kako su to glupe, primitivne nauke, mi danas svi znamo da je Marks bio potpuno u krivu, da zapravo populaciona politika je zapravo krunska politika Evrope danas.

Ja ću završiti sa sledećim dokazom da je ona krunska politika. Poslednjih mesec dana postoje tri izveštaja, tri vrhunska čoveka države Francuske,

Britanije i Nemačke. Sva tri vrhunska politička imena, znate koja su, iskazuju istu rečenicu u kojoj je, kako bih rekao, populaciona paranoja u podtekstu. Niko od njih troje nije iskoristio reč population policy, ali je rekao sledeće, citiram: “U našim zemljama, u Francuskoj, Engleskoj, Nemačkoj, najavljujemo kraj multikulturalizma”. To je zapravo par excellence, s jedne strane jedna zastrašujuća najava i izjava, izreka, jer kad je ja prevedem na primitivni jezik, to otprilike ovo znači – ako se populaciona politika od te tri zemlje nastavi ovim ritmom, 2045. godine mi ćemo biti stranci u vlastitim zemljama, mi Nemci, Englezi i Francuzi ćemo biti stranci u našim vlastitim zemljama, jer će navodno ovi koji se mnogo razmnožavaju, ovi evropski Muslimani će nas pokoriti. Ta paranoična politika, ta sramna cultural policy, cultural racism zapravo je deo ove populacione politike. To je population, narod, prirodni život, smrt, leš, to su zapravo ključne kategorije moderne političke filozofije, a ne demokratija, suverenost, parlament, političke partije, izbori i sve ovo što je demokratski diskurs 200 godina obećavao.

ZLATOJE MARTINOV, glavni urednik Republike:

Pohvalio bih Obrada Savića zbog vrlo lepog izlaganja i zaista moramo priznati da je u današnje vreme to zaista realnost. Mi ne volimo što je tako, naša očekivanja su svakako izneverena u mnogome, živimo u jednom neoliberalnom konceptu koji se, nadam se, većini ljudi ne samo ne dopada, nego većina ljudi i u svetu, a naročito u Srbiji trpi zbog toga. U tom smislu, mislim da je ovo njegovo izlaganje dosta hrabro jer je vrlo teško danas u ovakvoj situaciji reći tako nešto javno, a odavno tako nešto nisam čuo, a slično otprilike mislim. Hvala ti Obrade.

JELENA MILIĆ, Centar za evroatlantske studije:

Bio mi je užitak da slušam dve izvanredne prezentacije o knjizi, o ulozi i značaju ekspertskih svedoka i objektivnih skupljanja podataka. Nekoliko puta mi je prošlo kroz glavu, šta će reći onaj Kraganović iz onog centra o Srebrenici, srpska dijaspora i ostali, prošlo mi je nekoliko puta kroz glavu, zašto državni vrh Srbije nije ovde. Podsetila bih da smo u 2011. godini, a da državni vrh i zvaničnici Srbije i državni vrh, rečju, da nove demokratske vlasti nikad nisu same popisale žrtve građana Srbije i sa Kosovom iz tog perioda; recimo, da mi ne znamo, ustvari, konkretne brojeve o broju poginulih tokom NATO bombardovanja. Moram da intervenišem na kraj izlaganja gospodina Savića, ali ne bih želela da to preuzme debatu ,jer pretpostavljam da smo došli zbog posebnog događaja, objavljivanje ove knjige je poseban događaj i svi ovi spin offovi koje čujemo i komentari u Novostima i već sada u srpskoj javnosti će tek da dodaju dodatno vrednost. Mislim da ste potpuno pogrešno shvatili, što je zastrašujuće, izjave koje su rečene o kraju multikulturalizma. Odnosilo se pre svega na pitanje, da li imigranti u tim zemljama žele da prihvate dominantni diskurs vladavine prava, pre svega vladavine ljudskih prava, jednog određenog stepena integracije koji podrazumeva možda poznavanje jezika i slično. Mislim da se uopšte nije odnosilo ni na kakve rasističke pojave ili pozive, ili na

neoliberalni kontekst kako ste vi to shvatili, već na realnost u kojoj svi mi moramo da se nađemo, u kojoj sve ovo što se i u vezi Libije sada dešava, to jesu objektivni problemi koje imigracije, velike i nekontrolisane izazivaju i koje izazivaju, pre svega tenzije između individualnih i kolektivnih prava; mislim da su te tenzije između individualnih i kolektivnih prava ono što je lažna politička korektnost koja je nanela više štete nego koristi bilo ono o čemu se ovih dana u Francuskoj, Nemačkoj i Engleskoj više govori, nego ovo o ovome kako ste vi to, kako priznajem za mene vrlo iznenađujuće nakaradno interpretirali.

OBRAD SAVIĆ:

Prvo se zahvaljujem na ovom materinskom tonu, pogrešno si rekao, to nisi razumeo, dete moje, moraš ići u osnovnu školu da naučiš nešto itd. Problem multikulturalizma u političkoj i pravnoj filozofiji o kome se debatuje već sigurno tridesetak godina vrlo oštro, to je problem recipročnog priznavanja bez obzira na etničke, klasne, nacionalne, rasne i bilo kakve druge razlike. To sad znamo iz Čarls Tejlora i ostalih autoriteta za to pitanje. Problem nastaje zbog toga što se pitanje kulturne, političke i svake druge korektnosti unutar ovih država koje inače i same po sebi žive poslednje dane svog nekadašnjeg "slavnog" nacionalnog suvereniteta, isto to s dobrim razlogom i snose veliku samokrivicu i same su odgovorne za to, i to samorazdiranje Evrope je zapravo posledica svega toga. Jer, ne umete vi da rešite problem u Bosni, zemlje Evropske zajednice, OK, doćiće neko drugi pa će da reši umesto vas zato što nemate kapacitete i imate deficit suverenističkih odluka i to je u redu, nemam ništa protiv toga. Ceo problem je nastao onog trenutka kad je multikulturalno pitanje, koje je već samo po sebi, nemoj da se lažemo, problematično, jer ne postoji nijedna kultura koja je identična samoj sebi, prema tom čitava ta ideologija multikulturaizma treba ozbiljno da brinemo o njoj. Ja nisam za Žižekov, znate da je on napisao čuvenu knjigu multikulturalizam je fašizam. Ja ne zastupam Žižakovu poziciju, ali hoću da kažem ono gde vidim ponor problema multikulturalizma da on izleće iz kulturne zone i polako se pritajeno preliva u zonu produkcije populacije, proizvodnje populacije. Molim vas, sa stanovšta toga, sa stanovšta da kažem vrlo antifilozofski u smislu televizijski, primitivno to znači u prevodu, jesi li ti beli hrišćanin ili nisi. Hajmo prvo to da raščistimo.

SONJA BISERKO

Danas smo imali priličan broj novinara koji će o toj knjii govoriti i podeljena je bibliotekama. Poslata je širom bivše Jugoslavije. Ova promocija i sve ovo što se radi ne može se očekivati da postigne uspeh odmah, to je muktrpan proces osveščivanja i upućivanja ljudi na izvore i na građu. Mi nismo imali takve pretenzije da ovom promocijom osvestimo građane Srbije ili bilo koga, nego da uputimo na prave činjenice i izvore koji mogu pomoći u razumevanju, kao što su rekli naši panelisti onog, što se desilo. Ja mislim da je u tom procesu suočavanja ključno to da se razume šta se desilo. Ovo je jedan od izvora za razumevanje.

???

Htela bih da zamolim gospodine Najsa i Brunborga da prokomentarišu reakcije dela civilnog društva i dela institucija u Bosni i Hercegovini na objavljivanje rezultata Haškog tribunala o ljudskim gubicima u Bosni. Dakle, ja sam imala priliku da čitam štampu u Bosni i Hercegovini i videla sam da prevlađuje ogorčenje prema tim rezultatima. Haški tribunal je izašao sa rezultatom da je u Bosni i Hercegovini izgubilo život ili nestalo oko 105.000 stanovnika, oni koji su reagovali na to reagovali su veoma negativno, bilo je nekih izjava u smislu, “ ja mislim da je bilo 150.000”, itd. Hoću samo da zamolim za neki komentar, ili viđenje situacije u kome se nekim naučnim rezultatima i istraživanjima suprotstavljaju i dalje tako neke paušalne, kako mi to kažemo, odokativne procene onoga što se desilo u Bosni, ali i u celom regionu.

HELGE BRUNBORG

Hvala na ovom komentaru, mislim da to pokazuje potrebu upravo za ovakvim analizama. Ne treba to da prepuštamo nekim mišljenjima, političkim izjavama o gubicima u konfliktima, upravo ono pitanje da li je 200.000 veći zločin od 100.000. Sto hiljada je veliki, ogroman broj, previše, preveliki. Kao što znate ona bosanska knjiga o mrtvima koju je Tokača sakupio je došla do istog broja, koristeći unekoliko drugačije metode, no osnovni izvori su bili isti, jer su isti ljudi pobijeni. Hvala vam na pitanju, ja sam prisustvovao u Sarajevu na sličnom sastanku u oktobru 2009, bio sam zaista iznenađen kada sam čuo svađe među Bosancima, a u vezi sa brojevima. Jednostavno, ne razumem, zašto su razočarani zbog toga što je bilo ubijeno manje nego što su mislili. Organizacije Srebrenice su takođe bile vrlo razočarane, jer smo došli do broja 8000, a ne 10.000 ili 15.000, u Sarajevu 10.000, ne 15.000 ili 20.000 svejedno, ne razumem. Mislim da je važno biti objektivan, sakupiti podatke, proceniti ih, koristiti naučne podatke.

DŽEFRI NAJS

Samo da dodam, ovo je vrlo zanimljivo pitanje koje odražava aktuelnu realnost, gde žrtve drugih konflikta iz bivše Jugoslavije kao da su zadovoljne samo ako njihov konflikt bude procenjen, ako se na njega stavlja nalepnica koja je najgora moguća, genocid. Kao da bi žrtve više volele da su bile podložene genocidu, a ne nekom malo manje teškom zločinu. To je neka, čini mi se, tendencija koja nam govori dve stvari, po mom mišljenju. Jedna, koja je trivijalna, vezana za život takozvanih poznatih ličnosti koje se vezuju za zločine, označene kao genocid. Pogledajte Afriku, vidite koga će često podržati Džordž Kluni i njemu slični bez obzira na dokaze, kao da žrtve žele da budu deo tih, da kažem, zloglasnih zločina za koje se vezuju poznata lica. To može biti jednostavno, deo stvarnog odgovora. Drugo, što takođe valja razmotriti, jeste da

ljudi prepoznaju instrumentalizaciju ili korišćenje dramatične patnje u političke svrhe, pa čak i ako je ta patnja prenaglašena. Sigurno je neko od vas upoznat sa onim primerom i možda ste hteli da me pitate za to kasnije, a to je ona navodna trgovina organima koju su počinili kosovski Albanci. Postojeće informacije su nepouzdana, ali možda je ova priča u potpunosti neistinita. Postoji malo dokaza, ukoliko ih uopšte ima, ali ova priča služi jednoj političkoj svrsi. Zašto ljudi žele da potvrde da se desilo nešto strašno što se nije desilo?

???

Ja imam pitanje za gospodina Najsa, pošto je to pitanje sudskih postupaka i upotrebe podataka i uopšte nalaza istoričara u sudskim postupcima. Tiče se toga da li je uopšte primereno i u kojoj meri upotrebljavati takav materijal u sudskom postupku, jer nekada ga veoma opterećuje. On je rekao da je postojala potreba za tim da se sudije obrazuju o kontekstu događaja, o prostoru kojim će se baviti itd. Mene zanima šta on misli, da li je zapravo sam sudski postupak bio pravo mesto za njihovo obrazovanje, ili su to trebali da urade pre nego što su uzeli postupke da se njima bave, jer se tu izgubilo vreme. Osim toga, ako se ima u vidu značaj toga, kako se ti postupci vide u zemljama kojima se zapravo i bave, mi smo ovde mogli da vidimo da se nekad jako loš utisak kod građana stvorio o postupcima, jer je njima izgledalo besmisleno kad postupak počne, pa se pojavi neki istoričar, pa se vraća do Kosovske bitke, pa onda građani su potpuno sluđeni, ne znaju kakve to veze ima sa optuženim i dokazivanjem njegove krivice. Zapravo, zanima me njegovo mišljenje o tome da li je to obrazovanje sudija trebalo da bude izvršeno pre nego što su uopšte počeli da se bave svim tim predmetima da bi se uštedelo na vremenu, da bi se postupak priveo kraju u nekom razumnijem roku. I do koje mere zapravo, te činjenice ima smisla koristiti u postupcima.

DŽEFRI NAJS:

To jeste vrlo zanimljivo pitanje, moraću samo kratko da se osvrnem na njega. Kao prvo, ovaj sudski sistem koji je tipičan za Englesku, Ameriku, zemlje koje su bivše engleske kolonije, dakle adversarni sistem, stoji nasuprot onom kontinentalnom i to jeste, da kažem, čin jednog kulturnog imperijalizma. Ako pročitate izjave ljudi koji su u to vreme donosili odluku o ovakvoj vrsti postupka, teško je ne posumnjati da su odluke nasumično donošene na osnovu toga koja je zemlja najmoćnija, a ne na osnovu toga koji je sistem najbolji. No, ne mogu ja sad iznositi mišljenje da li bi drugi sistem bio bolji, jer su sva suđenja generalno govoreći, vođena u skladu sa tim nametnutim adversarnim sistemom. Ovaj sistem zaheva da se prezentuju na javni način svi dokazi. To može da se učini time što će se unapred saslušati iskazi veštaka koje će pročitati, onda izveštači i novinari, predstavnici javnosti. No, tipično je za sudije, na sudu da se ovo sve obavlja prilično sporim ritmom, kako bi se zaštitila prava svakog optuženog koji može onda na kraju suđenja da kažu da je sve na osnovu čega mu je suđeno bilo javnog karaktera. Da li ovo opravdava ovaj način rada ili ne, ne znam. U samom Tribunalu, ja sam od početka brinuo

o samom sudskom procesu i činio sam koliko sam mogao da ubrzam suđenja. U mnogome neuspešno, jer je sud imao otpor prema takvom pristupu. Jedna od mojih zamisli, a mislim da je ona pomenuta negde u nekom zapisu, ali nije postala javan predlog, jeste da bi za tužilaštvo i odbranu bilo dobro da identifikuju jedan korpus materijala, knjige, šta god, što sve sudije moraju da pročitaju pre nego što suđenje počne. Da li bi to pomoglo ili ne, da li bi ubrzalo suđenja, ne znam. No, to je bila zamisao za koju ja smatram da bi možda bila korisna. Ne govorim samo o istorijskom materialu koji je trebalo da se pređe brže. Još nešto što sam pominjao i smatrao značajnim jeste sledeće: advokati nekako dolaze u predmet rada na njemu od početka, ali novinari su jako brzo morali da deluju, da iste večeri izveštavaju, nisu mogli da pokriju sav onaj korpus, sve one materijale koje je trebalo da pokriju, kako bi validno izveštavali. Mi smo pokušali da sažmemo dokaze u Miloševićevom predmetu, izveštaje Hjuman rajts voča i OEBS, no, sudije su pružale veliki otpor da takve materijale prihvate, premda potpuno neformalno mogu da kažem sada, da su neki od onih koji su radili na sudu danas shvatili da je trebalo više da se oslone na pisane materijale kakve vi pominjete. Ovo jeste bio dug odgovor, nisam se osvrnuo na ono drugo pitanje, da li su ovi materijali važni. Jesu, ali koliko, teško je reći. Možete li da razumete koliko je ljude lako instrumentalizovati i zloupotrebiti tako što ćemo se osloniti na neku daleku istoriju, Kosovo polje od pre ne znam koliko vekova. U Severnoj Irskoj, možete li shvatiti masakr nevinog stanovništva ako ne razumete makar deo istorije, daleke istorije. Ne. Potrebno vam je da imate kontekst. Koliko – to je već teško reći.